

„Atgimimo bangos“ iššūkis sovietų informacinei sistemai: Sąjūdžio laida kaip atviras protesto laukas politinių pokyčių kontekste (1988 m. – 1990 m.)

Tomas Vaitelė

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
tomas.vaitele@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (toliau – Sąjūdžio) siekis turėti savarankišką laidą valstybiniame televizijos kanale (LSSR Televizijos ir radijo komiteto Lietuvos TV) ir to siekio įgyvendinimas 1988 m. birželio 3 d. – 1990 m. kovo 11 d. laikotarpiu. Tyrimu konceptualiai rekonstruojama, su kokiais iššūkiais susidūrė Sąjūdis, siekdamas daryti tiesioginę įtaką per sovietų valdomą televiziją ir kokių rezultatų pavyko pasiekti. Sąjūdžio iššūkis televizijai, kuris įgavo „Atgimimo bangos“ pavadinimą, tampa ašine straipsnio dalimi. Remiantis archyviniais šaltiniais, atsiminimais ir to meto spauda nagrinėjama televizijos laidos „Atgimimo banga“, kaip vienos svarbiausių Sąjūdžio informacijos sklaidos priemonių, istorija, įtaka bei su laida siejami konfliktai tarp Sąjūdžio ir valdžios struktūrų, kuriais valdžia pasinaudodavo draudimų ar kitokių sankcijų pritaikymui. Sporadiška laidos rengimo forma siejama ir su nepateisintais lūkesčiais, kurie lėmė staigų laidos populiarumo nuosmukį Sąjūdžiui tapus svarbia politinio gyvenimo dalimi 1989 metais.

Received: 08/07/2020. Accepted: 06/05/2021

Copyright © 2020 Tomas Vaitelė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, televizija, cenzūra, masinio informavimo priemonės, Lietuvos komunistų partija, Atgimimo banga, glasnost, perestroika

„Atgimimo banga“ challenge to Soviet mass media: Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) telecast as „open protest field“ in time of political changes (1988 June– 1990 March)

Summary. *During the Soviet occupation, the whole Lithuanian SSR media was regarded as one of the key propaganda tools based on pure ideological content and socialist-communist messages. In such a media setting television played an essential role; together with radio (as in Moscow's example) the latter felt under control of a committee ruled by the Council of Ministers (CM), Central Committee (CC) and Moscow patrons itself. But this situation was about to change when Sąjūdis (Reform Movement of Lithuania) came to public and tried to established its right to uncensored broadcast time via television for its own dissemination of information, which sometimes had a strong political message and was not in favour of ruling regime and party. Sąjūdis had a purpose which was totally new during Lithuanian SSR times since the start of television broadcasts in 1957 – it was uncensored broadcasting time. Based on archive sources, memoirs and press articles, this research focuses on the telecast “Atgimimo banga” as one of the essential informational channels for Sąjūdis. This article tries to disclose its history, influence and conflicts between Sąjūdis and ruling regime, which tried to control and censor telecast's content. Eventually, the sporadic telecast's format had another effect: when in 1989 Sąjūdis became important part of the Lithuanian SSR political system, telecast's popularity came to decline. One of the most popular perestroika time TV programs had some unfulfilled expectations, and, during the time, it made it as one of the most unpopular. The chronological boundaries of this research start at June of 1988, when Sąjūdis was created, and ends in March of 1990, when Lithuania declared its independence from Soviet Union.*

Keywords: *Sąjūdis, Reform Movement of Lithuania, censorship, television, mass media, Lithuanian communist party, Atgimimo banga, Glasnost, Perestroika.*

Išvadas

Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu Lietuvos SSR žiniasklaida ir medijos buvo traktuojamos kaip propagandinės kovos priemonės, kurių turinys turėjo pasižymėti griežtu ideologiniu sterilumu. Masinio informavimo priemonių (MIP) sistemoje televizijos užėmė itin svarbią vietą ir pagal Maskvos nustatytą tvarką kartu su radiju buvo LSSR televizijos ir radijo komiteto struktūroje, atskaitingo Ministrų tarybai (MT) ir netiesiogiai – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui (LKP CK).

1988 m. birželio 3 dieną susikūręs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis vienu iš reikalavimų laikė siekį gauti eterio laiko televizijoje savo idėjų sklaidai. Nors pertvarkos procesas Sovietų Sąjungoje jau buvo įsisiūbavęs, toks reikalavimas Lietuvoje buvo dar negirdėtas per visą televizijos Lietuvoje istoriją ir iš pagrindų keitė nusistovėjusią tvarką, kuria masinio informavimo priemonėse buvo užtikrinta tik iš anksto cenzūruota ir sovietinei ideologijai neprieštaraujanti informacijos sklaida. Sąjūdžio tikslas turėti necenzūruotą eterį formavo precedentą, kuris lėmė ir konfliktus su valdančiąja komunistų partija, ir ryškino režimo problemas, kurių kritika turėjo įtakos politinei sistemos kaitai.

Tyrimo objektas. Abstraktus šio tyrimo objektas – Sąjūdžio iššūkis sovietinei masinio informavimo priemonių sistemai, kuris reiškėsi iš dalies savarankiškos laidos „Atgimimo banga“ forma. Žinoma, pasitelkiant šio atvejo analizę yra neįmanoma susikoncentruoti vien tik ties televizijos produktu, nes iš pradžių televizijos laidos reikšmė ir prasmė reikėsi kaip idėja, kuri tik vėliau materializavosi į regimą produktą. Nagrinėdamas „Atgimimo bangos“ atvejį dažnai išsiplečiama ir į politinę laikmečio plotmę, kurios kontekstas tiesiogiai susijęs su televizijos laida ir jos kuriamais precedentais.

Tyrimo tikslas. Laida „Atgimimo banga“ šiame straipsnyje nagrinėjama politinių įvykių kontekste. Keliant probleminį klausimą, kokią reikšmę turėjo „Atgimimo banga“, suformuluotas ir pagrindinis tyrimo tikslas – konceptualiai iširti „Atgimimo bangos“ problemas, įtaką ir kuriamą konflikto lauką, kuriam įtakos turėjo tiek laidoje nuskambėję pasisakymai, tiek kintantis politinis kontekstas.

Uždaviniai. Kelyje tikslo link tyrimui keliami uždaviniai: 1) ištirti, kaip Sąjūdžio laidos televizijoje idėja transformavosi į pusiau savarakišką televizijos laidą ir išanalizuoti kliūtis, kurios lėmė gana vėlyvą laidos atsiradimą eterijoje; 2) išnagrinėti, kaip šio siekio realizacija eterijoje koreliavo su komunistinės valdžios lūkesčiais; 3) aptarti laidos rengimo procesą ir su tuo siejamas problemas; 4) remiantis turimais duomenimis nustatyti visuomenės požiūrį ir lūkesčius, susijusius su „Atgimimo banga“. Šie uždaviniai apibrėžia ir darbo struktūrą: vienas uždavinys apibrėžia kiekvieno iš skyrių ribas.

Istoriografija ir šaltiniai. Laikotarpį tyrę istorikai televizijos vaidmeniui persitvarkymo procesuose vietos beveik neskiria – televizija atsitiktinai atsiduria vieno ar kito įvykio kontekste¹. Pastaruoju metu pasirodė keletas medijų tyrinėtojų darbų, kurių centre atsiduria pertvarkos laikų medijos ir jų kismas², tačiau tam tikras duomenų trūkumas ar bandymas apimti platų žiniasklaidos lauką į paraštes nustūmė detalią laikotarpio analizę, kuri apimtų vien tik audiovizualinę mediją. Šiam tyrime pasitelksiu ir Andriaus Vaišnio konceptualų kūrinių apie žiniasklaidos sistemos kaitą 1986-1990 metų laikotarpiu³. Knygoje kaita nagrinėjama per „atviro protesto lauko“ prizmę, kuris nulėmė pokyčius sistemoje. Atskiros dėmesio vertas proginis leidinys, skirtas televizijos jubiliejui, kuris pateikia išsamų informacijos sąvadą apie laidas, kūrėjus ir televizijoje susiklosčiusią tvarką⁴. Pagrindinė šio darbo problema – nekritiškas, retrospektyvus požiūris į aptariamą laikotarpį. Pagrindinio televizijos medijos Lietuvoje tyrinėtojo Žyginto Pečiulio monografijoje, kurios skirtos televizijos raidai sovietmečiu, jos formoms ir recepcijai, pertvarkos laikotarpio televizijos klausimas aptiriamas gana fragmentiškai⁵. Rimtu atspirties tašku šiam darbui tapo daugiau nei prieš

¹ Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991, 2000 ; A. Lieven, 1995 ; *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, 2008

² A. Balčytienė, 2006; *Politinis lūžis ekrane*, 2020; A. Vaišnys, 2020.

³ A. Vaišnys, 2020.

⁴ *Lietuvos televizija*, 2017.

⁵ Ž. Pečiulis, 2008; 2018

20 metų savaitraštyje „Kalba Vilnius“ pasirodęs publicistinis trijų dalių tekstas „Atgimimo banga“, skirtas laidos dešimtmečio progai⁶. Jame detalai aptariamas laidos kelias į televiziją, su laida susijusios problemos, cituojami laidos rengėjai, tačiau taip pat stokojama detalesnio žvilgsnio į santykius su valdžios struktūromis, fragmentiškai užsiminta apie Sąjūdžio viduje kilusius nesutarimus dėl laidos ateities. Taip pat verta paminėti Nerijos Putinaitės ir Arūno Streikaus darbus, kuriuose nagrinėjama sovietinė visuomenė bei sovietinė cenzūra⁷. Užsienio istoriografijoje sovietinė televizija pastarąjį dešimtmetį sulaukė gana nemažo istorikų susidomėjimo, tačiau daug dažniau jų dėmesys nukrypsta ne į politinę raidą ir jos įtaką televizijai, o programų turinį⁸. Kitaip tariant – Vakarų tyrinėtojus dažniau domina anomalijos, socialistinės programos skirtumai ir panašumai lyginant tai su Vakarų pasaulio televizijos produkcija.

Pagrindiniu informacijos šaltiniu darbe pasitelkiami archyviniai dokumentai. Tai Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) saugomame LSSR valstybinio televizijos ir radijo komiteto fonde (R-981, ap. 2, 16) išlikę tiek laidų scenarijai, tiek instituciniai dokumentai, leidžiantys detaliau susipažinti su TVR komiteto veiklos specifika. Kitas svarbus archyvinis dokumentų sąvadas – Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomas Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (CK) fondas (f. 1771), kurio analizė leidžia nustatyti tarpinstitucinio TVR ir LKP CK komunikavimo atvejus, formalius įsakymus, pranešimus. Svarbus ir Lietuvos valstybės naujajame archyve (toliau – LVNA) saugomas Lietuvos Sąjūdžio fondas (f. 10), kuriame gausu ir su televizijos klausimu susijusių laiškų, o išsaugota dalis LPS Tarybos posėdžių protokolų leidžia geriau suprasti Sąjūdžio požiūrį į televiziją ir reikalavimų prasmę.

Ne ką mažiau svarbus ir vienalaikių ar nevienalaikių atsiminimų, dienoraščių masyvas, kuriuos rašė tiek Sąjūdžio ir disidentinio judėjimo

⁶ Ž. Pečiulis, „Atgimimo banga“, In: *Kalba Vilnius*, 1998-05, Nr. 21-23.

⁷ N. Putinaitė, 2007; A. Streikus, 2018.

⁸ Ch. Evans, 2016; K. Roth-Ey, 2011; A. Imre, 2016; S. Lovell, 2015;

veikėjai⁹, tiek TVR komiteto darbuotojai ir vadovai¹⁰, tiek tuometinės nomenklatūros veikėjai¹¹. Šie subjektyvūs liudijimai išplečia žinojimo lauką ir palieka detalių pasakojimų bei liudijimų apie įvykius, kurių pagrindu galima konstruoti nuoseklų pasakojimą. Itin vertingu šaltiniu laikoma ir periodinė spauda. Savaitraštis „Kalba Vilnius“, laikraščiai „Gimtasis kraštas“ ir Sąjūdžio „Atgimimas“ bei „Sąjūdžio žinios“, kuriuose gerokai anksčiau nei televizijoje buvo pradėta kalbėti apie režimo negandas ir problemas, susijusias su televizija, publikuojami tekstai televizijos kontrolės tema. Atliekant tyrimą buvo atliktas ir kokybinis interviu su pirmuoju laidos „Atgimimo banga“ vedėju Česlovu Juršėnu.

Metodai ir tyrimo aprėptis. Šiame tyrime taikant šaltinių kritikos metodą siekiama atsakyti į išsikeltus klausimus ir nustatyti „Atgimimo bangos“ kaip probleminio atvejo padėtį, įtaką pertvarkos laikotarpiu. A. Vaišnio monografijoje keliamas klausimas, ar pati sistema suvokė, kad reformoms pritarianti visuomenės dalis „interpretuos jas kaip postūmų realiems siekiams sukurti atvirą protesto lauką“¹². Atviru protesto lauku galime laikyti ir laidą „Atgimimo banga“, kuri esamos santvarkos ir jos pertvarkos rėmuose kūrė alternatyvą oficialiajam naratyvui, kurio viena pagrindinių sklaidos medijų laikome tuometinį LSSR televizijos ir radijo komitetą (toliau – LSSR TVR ar TVR). Pritaikydamas šią koncepciją straipsnyje nagrinėsiu „Atgimimo bangos“ kelią į eterį, jos keliamus konfliktus, kaitą ir laidos įtaką visuomenės sluoksniams. Tyrime pateikiama medžiaga konstruojama chronologine seka, apimant 1988 m. birželio – 1990 m. kovo mėnesių laikotarpį.

Tyrimo rezultatai nuosekliai pereis į išvadas.

⁹ V. Čepaitis, 2007; S. Makūnas, 2015; R. Ozolas, 2007; A. Terleckas, 1993.

¹⁰ J. Kuolelis, 2010; A. Šimkūnas, 2001; J. Januitis, 1998.

¹¹ *Interviu Lietuvos radijui*, 1990; L. Šepetyš, 2005.

¹² A. Vaišnys, 2020, p. 23.

1. „Informacinė blokada“ arba Sąjūdžio iššūkis medijai

Televizija Sovietų Sąjungoje buvo viena reikšmingiausių švelnios indoktrinacijos priemonių, pažangią mediją pavertusi propagandos sklaidos šaltiniu. Darbuotojų šūkis „Vilniaus televizija – geriausia Lietuvoje“¹³ reiškė saviironišką padėties vertinimą – Lietuvos Sovietų Socialistinėje Respublikoje (LSSR) egzistavo 1 partija, 1 ideologija ir 1 lietuviškas televizijos kanalas. Greta to retransliuojamos ir visai Sovietų Sąjungai skirtos programos iš Maskvos. Vienai partijai priklausanti medija turėjo skleisti vieną doktriną ir paisyti jos rėmų. Tokiu principu iki 1988 metų veikė 1957 metais transliacijas pradėjęs LSSR televizijos ir radijo komiteto (toliau – TVR komiteto) Lietuvos televizijos kanalas dar vadinamas Vilniaus arba Lietuvos TV.

SSKP Centro komiteto generalinio sektoriaus Michailo Gorbačiovo inicijuotas pertvarkos (*perestroika*) procesas ir viešumo procesas susijęs su bandymu stabilizuoti padėtį Sovietų Sąjungoje, tačiau respublikose viešumo (*glasnost*) politika ėmė sukti kitu keliu nei Maskvos inicijuotoji pertvarka. Su Sąjūdžio iššūkiu susidūręs LSSR TVR komitetas, perfrazuojant Kristin Roth-Ey, sistemos griūties metu nebepajėgė mobilizuoti socialistinių masių, o griuvus didžiajam pasakojimui, nustojo funkcionuoti ir sovietinė kultūra¹⁴. Pertvarkos procesų įtaką televizijos tinklui nagrinėjęs Mantas Martišius taikliai pastebi, jog iki 1988 m. vasaros LTV turėjo vis daugiau kalbėti ir rodyti apie persitvarkymą¹⁵, tačiau ne iki galo įtvirtina išvadą, kad iš pradžių televizijos programose propaguota pertvarka tebuvo Maskvos siekio išlaikyti sistemą programa, kuri televizijos tinklelyje įgydavo ne daugiau nei centro primestą formą. Nors „Atgimimo banga“ šia prasme nebuvo traktuojama kaip revoliucinis veiksnys televizijoje ir pertvarkos laiku televizinio turinio formos laisvėjo, tačiau pirmu pertvarkos ženklu eteryje tituluota laida „Veidrodis“, transliuota nuo 1988 m. vasario, atitiko Nerijos Putinaitės

¹³ Interviu su Česlovu Juršėnu, 2020-09-03, autoriaus archyvas.

¹⁴ K. Roth-Ey K, 2011, p. 23.

¹⁵ *Politinis lūžis ekrane*, 2020, p. 284

pasiūlytą maištavimo modelį, kuris turėjo gana aiškias ribas – turinys negalėjo būti nukreiptas prieš pačią sistemą¹⁶, o tokį modelį galime pritaikyti ir daugumai kitų televizijoje kurtų laidų, programų.

Sąjūdžio siekis turėti savo nuolatinę televizijos laidą buvo išreikštas dar pirmuose viešuose pareiškimuose 1988 metų birželio mėnesį¹⁷, tačiau į šiuos lūkesčius iš pradžių buvo reaguojama pasyviai, o pirmų mėnesių (1988 m. birželio-rugpjūčio) situacijai apibūdinti naudojama „informacinės blokados“ sąvoka¹⁸. Nors tuometinėje partinėje spaudoje jau rodėsi viešumo politikos ženklų šalinant „baltąsias dėmes“¹⁹, tačiau televizija bei radijas buvo laikomi stabiliu sistemos ramsčiu ir, kaip išskiria istorikas Stephenas Lovellas, šių medijų vaidmuo socializmo hierarchijoje labiau sietinas su „patyrusio vyresniojo darbuotojo statusu“²⁰. Šį terminą istorikas traktuoja taip, kad televizijose leistinumą ribos buvo

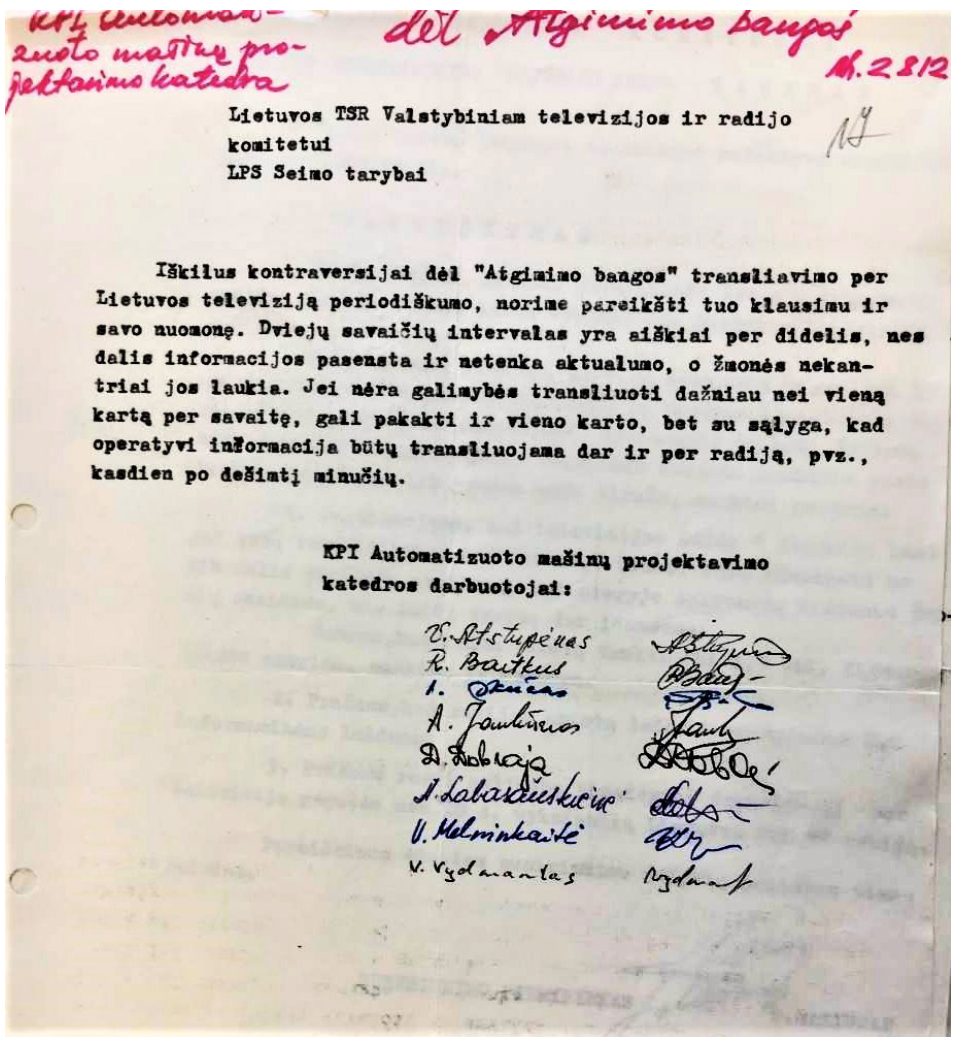
¹⁶ Putinaitė, 2007, p. 96

¹⁷ Algirdas Kaušpėdas iškėlė reikalavimą surengti visuomenės susitikimą su delegatais į partinę konferenciją, kurią tiesiogiai turi transliuoti Lietuvos TV. Apie TV forumo idėją viename pirmųjų LPS susirinkimų gana ambicingai kalbėjo ir Arvydas Juozaitis. LPS Seimo posėdžio stenograma, 1988-06-20, In: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 33, l. 8.

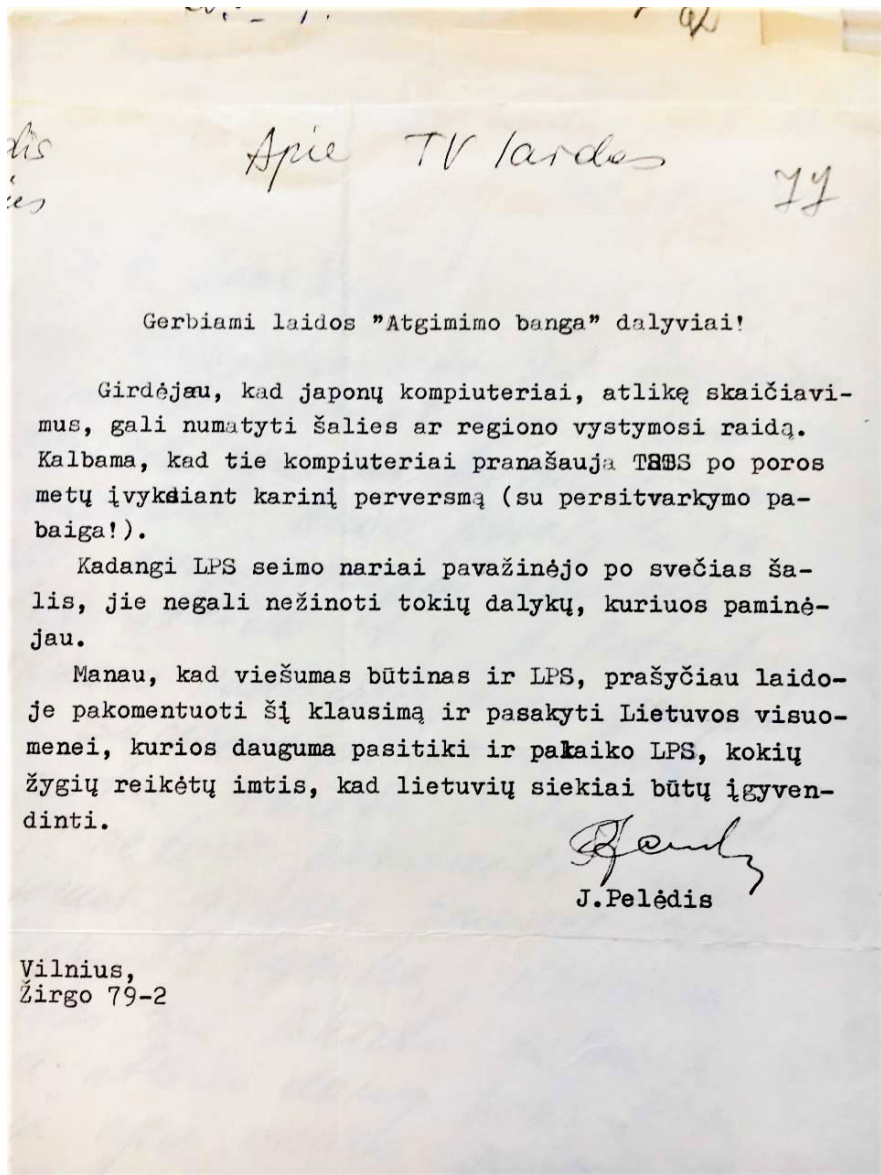
¹⁸ Pradžioje didesnę indelį į Sąjūdžio idėjų sklaidą darė ne TVR aparatas, o mėgėjų ar Lietuvos kino studijos operatorių (Laimos Pangonytės, Andriaus Petrulėvičiaus, Romo Dabruko ir kitų) užfiksuota Sąjūdžio mitingų ar protestų informacija, kuri vaizdo kasetėse siūsta iniciatyvinėms grupėms kituose miestuose. *Politinis lūžis ekrane*, 2020, p. 117. Informacinės blokados metu vienas Sąjūdžio dalyvis net siūlė steigti savo televiziją, o tokios galimybės savotišku piratinio kanalo atitikmeniu buvo pademonstruotos rugsėjo 13 dieną Sąjūdžio susitikime su iniciatyvinių grupių nariais, kuomet technikos entuziastas, kritikuodamas TVR informacinį monopolį, salėje susirinkusiems pademonstravo, jog įmanoma sukurti alternatyvų kanalą. „Ką daryti be TV?“. In: *Sąjūdžio žinios*, 1988-09-14, Nr. 38.

¹⁹ Vienu pirmųjų „baltųjų dėmių“ šalinimo atveju tapo dar 1988 m. birželio 11 dieną savitraštyje išspaudintas Romo Gudaičio tekstas apie sribų nusikaltimus „Mes iš sušaudytų dainų krašto“, kuris sukėlė aštrių reakcijų vietos Glavlito struktūrose. In: A. Streikus, 2018, p. 120-121.

²⁰ S. Lovell, 2015, p. 1; S. Lovellas taip pat teigia, kad šis statusas leisdavo šiek tiek daugiau nei sistemos tarnaitėms. LSSR TVR komiteto laisvės ribos galėtų atrodyti kiek platesnės dėl jau minėtų aplinkybių, tačiau minimos laisvės turi tam tikras ribas, kurios apibrėžiamos ne tik formaliu taisyklių rinkiniu. LSSR TVR atveju šios ribos siejamos su komiteto pirmininku.

Skaitytojų laiškas apie TV „Atgimimo“ laidą. Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA), F. 10, Lietuvos Sąjūdis. Laiškas p. 17.

Skaitytojų laiškas apie TV „Atgimimo“ laidą. Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA), F. 10, Lietuvos Sąjūdis. Laiškas p. 77.

traktuojamos laisviau, tačiau aiškiai buvo nubrėžta riba, kurios peržengimas buvo draudžiamas. Būtent šias ribas kvestionavo Sąjūdis.

S. Lovello minėto „patyrusio vyresniojo darbuotojo“ statuso tiesiogine išraiška Lietuvoje ir kitose socialistinėse respublikose reikėtų laikyti sureikšmintą LKP CK ar Ministrų tarybos dėmesį televizijai, kuris aptariamuoju laikotarpiu gerokai viršijo Glavlito²¹ įtaką, o norint įveikti vadinamosios „informacinės blokados“ slenkstį, Sąjūdis privalėjo turėti ir vietinių ar net centro valdžios struktūrų pritarimą. Atsiminimuose galima rasti užuominų apie tai, jog LKP CK atstovai dialoge su Sąjūdžiu dalindavo pažadus dėl vieno ar kito susitikimo demonstravimo televizijos eteryje, tačiau šie pažadai 1988 m. birželio-rugpjūčio mėnesiais konkretnės formos neįgijo²².

Abejotino patikimumo TVR komiteto pirmininko Jono Janučio atsiminimuose televizijos valdymas apibūdinamas kaip iš dalies veikiamas valdžios struktūrų²³. Tačiau 1987 metų rudenį J. Januitį LSSR TVR komiteto pirmininko poste pakeitus Juozui Kuoleliui tampa akivaizdu, kad televizijos ir radijo valdymo centrai, kaip vėliau pareiškė Vytautas Landsbergis, yra „ne šiuose [TVR komiteto – T. V.] rūmuose“²⁴. Tokią prielaidą patvirtina ir Č. Juršėno teiginys, jog su televizijos valdymu susiję klausimai sprendžiami ne komiteto posėdžiuose, o neformaliai CK rūmuose²⁵.

Socialinių, politinių judėjimų sklaidai svarbus pritarimas, norint užsitikrinti eterio laiko televizijoje, svarbus buvo ne tik visuomenės pritarimas, tačiau ir autoritarinės valstybės vadovų leidimas bei TVR struktūros darbuotojų laikysena. Nors vidiniuose TVR protokoluose

²¹ Glavlitas (rus. *Главное управление по делам литературы и издательств*) – Vyriausioji literatūros ir leidybos reikalų valdyba; SSRS kultūros, literatūros, žiniasklaidos visų rūšių išankstinės ir represinės cenzūros institucija

²² R. Ozolas savo atsiminimuose mini atvejį, kuomet po to, kai iš Sąjūdžio susirinkimo buvo išprašytas LKP atsiųstas Juozas Imbrasas, televizija neparodė susirinkime parengto reportažo. In: R. Ozolas, 2007, p. 248.

²³ J. Januitis, 1998, p. 69.

²⁴ „Laisvė ir demokratija neatnešama ant lėkštutės“, In: *Kalba Vilnius*, 1989-04-05, Nr. 16, l. 11.

²⁵ Interviu su Česlovu Juršėnu, 2020-09-03, autoriaus archyvas.

matyti, jog pritarimo pertvarkos idėjoms netrūko, tačiau iki Sąjūdžio susikūrimo pertvarka buvo suvokiama ūkiniu ar estetiniu pagrindu, siūlyta iš pagrindų tobulinti pranešėjų kalbos įgūdžius, „nekalbėti pagal iš anksto paruoštą tekstą“²⁶. Šie estetiški pertvarkos rėmai gana rezervuotai akcentavo pritarimą Maskvos inicijuotam procesui. Pirmuoju viešu ženklu apie egzistuojančią TVR darbuotojų opoziciją sistemai tapo 1988 m. liepos 9 mitinge Vingio parke pasakyta žurnalisto Algimanto Jokubėno kalba, kuria jis kreipėsi į CK prašydamas nedrausti laisvesnių televizijos laidų, tačiau tuo pačiu pagal oficialųjį kanoną atsiribojo nuo „nacionalistų-ekstremistų“²⁷. Keltina prielaida, kad šis pareiškimas turėjo įtakos TVR Sąjūdžio rėmimo grupės steigimui liepos 19 dieną, kuriame pirmą kartą buvo iškeltas reikalavimas komiteto vadovams pagelbėti kuriant Sąjūdžio laidą²⁸. Šį įvykį reiktų traktuoti kaip pirmą matomą lūžį TVR darbuotojų laikysenoje, kuris paskatino Sąjūdį pateikti pirmą formalų prašymą TVR vadovui dėl televizijos laidos ir į tai buvo atsakyta neigiamai²⁹.

Toks *status quo* tarp Sąjūdžio ir vietinės nomenklatūros išliko iki SSRS ideologijos sekretoriaus ir vienu pagrindinių *perestroikos* ideologų

²⁶ Komiteto darbo uždaviniai sutinkamai su LTSR Ministrų tarybos gegužės posėdžio protokolu Nr. 2 išrašu. In: LCVA R-981, ap.2, b. 287, l. 42-47

²⁷ Algimantas Jokubėnas kalba Vingio parke (1988 07 09). [interaktyvi prieiga], in: <https://www.youtube.com/watch?v=e-gWSrRtW1A> [žiūrėta 2020-10-22];

²⁸ Detalizuoti rėmimo grupės sudėtį gali padėti tik pavieniai liudijimai ir spaudoje esančių tekstų, rėmimo grupės narių pasisakymų ir panašių artefaktų duomenys. Atsiminimuose galima tik aptikti euforiškų darbuotojų pasakojimų, kuriuose patosiškai prisimenama po įvykio kilusi euforija. Vienuose šaltiniuose teigiama, kad steigiamoji grupė susidarė iš 200 komiteto darbuotojų, kituose artefaktuose fiksuojami jau 400 darbuotojų komitete, kurie prisidėjo prie Sąjūdžio rėmimo grupės TVR komitete. Kad ir koks būtų skaičius, akivaizdu, kad Sąjūdžio rėmimo grupė TVR komitete buvo viena ryškiausių ir įtakingiausių, realiai ėmusi stumti TVR veiklą viešosios erdvės liberalėjimo link ir ilgainiui savo veikla išstūmusi ir uzurpavusi pirminę partinę organizaciją. In: *Lietuvos televizija*, 2017, p. 317; D. Jurkuvienė. „Atgimimo bangos“ verpetai“, in *Kalba Vilnius*, 1989, Nr. 8, l. 11.

²⁹ R. Ozolas, 2007, p. 301. Po dešimtmečio periodikoje publikuotame Ž. Pečiulio straipsnyje paminima, kad J. Kuolelis iškėlęs tam laikmečiui įprastą sąlygą „nebent iš viršaus kas nors lieps“. In: Ž. Pečiulis, „Atgimimo banga“. In: *Kalba Vilnius*, 1998-05-22, Nr. 21, l. 2

Valstybės
Tarybos
Tarybos Nr.: 05/03 1988

„Atgimimo bangos“ redakcijai

„Atgimimo banga“ prasidėjo gražiai, ji buvo idomi. Nutraukus šiai laidai pręžvenome, laukime jos atsinaujinimo.

Tačiau atsinaujinusi laida darosi vis blaivesnė. Ypač blaivi ji buvo balandžio 16 d. Jo būtos galima pavadinti profesorius K. Antanavičius monologu, kuris kartoją jau ne kartą išsakytas savo mintis ir samprotavimus.

Munkai tokiai laidai pasirošies ir kankos tarsi parko atstovės. Laidoje dalyvavo dr. dr. Cėdraitis, Ušakovičius, Uoka, ir kurie laukiau idomius minėjų, samprotavimus, atsakymus ir klausimus. Nesulaukiau. Profesorius Antanavičius jiems beveik nepaliko laiko.

Gal geriau būtų, jeigu laidai vadovautų prityrus žurnalistas. Tuomet gal laidos dalyviai nepertouchtės vienas kito, išrengtų ilges monologus, pasikartojimus ir jam.

su pagarba P. Rumbautis
Tauragė.
Pirmadienis 644

Skaitytojų laiškas apie TV „Atgimimo“ laidą. Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA), F. 10, Lietuvos Sąjūdis. Laiškas p. 1.

45

LKP GK IDEOLOGINIO DARBO SKYRIUI
TELEVIZIJOS IR RADIJO KOMITETO PROPAGANDOS
REDAKCIJAI

LPS SEIMO TARYBAI

"Atgimimo banga" visada laukiama. Čia dalyvauja žmonės be pozos ir melo.

Vakaryktė laida (I.18) "Jaunimo sąjūdis" buvo itin reikalinga ir įdomi, tačiau A.Juozaičio pastangoms laisvai kalbėtis su dalyviais labai trukdė televizijos darbuotojo pil. Judicko nereikalingi intarpai, nerami laikysena. Beje, televizijos darbuotojo vieta ne po Sąjūdžio emblema, bet dalyvių kairėje ar dešinėje.

Mes reikalaujame:

1. "Atgimimo laidoms" turi vadovauti tikrai LPS Seimo tarybos nariai. (Vyrai protingi, sumanūs - susidoros puikiai su šiuo reikalu). Televizijos vadovas nereikalingas.

2. Praeįlginti "Atgimimo bangos", "Vyriausybės tribūnos" laiką. Gal prisiminsime V.Petkevičiaus, V.Daunoro ir V.Juršėno pokalbį, trukusį 2 val.? Dėl šio pokalbio labai svarbi laida buvo atidėta.

3. Programą "Vremia" rodyti tikrai per antrąją Lietuvos TV programą. Būkime drąsesni, pasekime puikiu Latvijos pavyzdžiu.

Vilnius
1989 01 19

Sl. Nr.	Pasirašė vardas	Adresas	parašas
1	Gricėnė Ona	Eidukoviūnas 2-69	[parašas]
2	Barzdėnė Irena	Zemėnų 80-16	[parašas]
3	Barzda Vladas	Zemėnų 80-16	[parašas]
4	Barzda Zilvinas	Zemėnų 80-16	[parašas]
5	Petkevičius Jonas	Zemėnų 94-94	[parašas]
6	Čiulžinskis Gediminas	E. Krivon 34-38	[parašas]
7	Čiulžinskis Vladas	Eidukoviūnas 2-105	[parašas]
8	Čiulžinskis Jadvygis, Balis	Sudėnų 50-241	[parašas]
9	Čiulžinskis Šarūnas	Černo 5-74	[parašas]
10	Čiulžinskis Leonas	Maugylis 33-9	[parašas]

Skaitytųjų laišakai apie TV „Atgimimo“ laidą. Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA), F. 10, Lietuvos Sąjūdis. Laiškas p. 45.

laikomo Aleksandro Jakovlevo vizito rugpjūčio 11-13 dienomis³⁰. Vizitas sąlyginai sumažino įtampas tarp LKP CK, TVR komiteto ir Sąjūdžio: susitikimo su Sąjūdžiu metu buvo palankiai priimta idėja suteikti Sąjūdžiui galimybę valstybinėje spaustuvėje leisti savo laikraštį bei skirti eterio laiko televizijoje. Tai, kad vizitas iš tiesų tapo lūžiniu, liudija po to sekusios nuolaidos dėl Sąjūdžio mitingo Vingio parke³¹. Prieš mitingą J. Kuolelį pavadavęs Juozas Mažeikis perdavė TVR darbuotojams CK nuomonę, kad informaciją apie mitingą pirmą kartą rengs ne ELTA, o kiekviena redakcija atskirai; tai reiškė ir televizijos operatorių dalyvavimą mitinge³² – tiesa, ne tiesioginiu būdu, o mitingo įrašą parodant kitą dieną, todėl televizijos vadovybei kitą dieną galėjo išleisti iškarpytą mitingo reportažą. Siekiant konstruktyvesnio dialogo su valdžia, nuolaidų teko daryti Sąjūdžiui – taip LKP CK naudai buvo atsisakyta Antano Terlecko pasisakymo mitinge, o vietoj jo į mitingą buvo atsiųsta keletas LKP narių³³. Šis atvejis formavo strategiją – televizijos medijomis pademonstruoti vis stiprėjančio Sąjūdžio ir LKP pozityvią tarpusavio sąveiką.

Nepaisant palankių ženklų iš SSRS centro bei darbuotojų viešai išreikšto palaikymo, televizijos vadovai ir, kaip spėjama, CK nariai dar bandė išlaikyti informacijos kontrolę, tačiau tai turėjo neigiamų pasekmių, o apie konfliktą liudijo ir Kapsuko dramos teatro aktorių viešas pareiškimas, kuriuo šie atsisako bendradarbiauti su televizija, iškeliant sąlygą parodyti pilną ir nekarpytą reportažą iš mitingo³⁴. Anot A. Vaiš-

³⁰ Sureikšmindami A. Jakovlevo vizito įtaką procesams Lietuvoje, tyrinėtojai skiria chronologinę ribą „iki“ ir „po“ A. Jakovlevo. In: A. Lieven, 1995, p. 234.

³¹ Pirminiame plane mitingas buvo planuojamas Arkikatedros aikštėje, tačiau valdžia pasiūlė atokesnį Vingio parka, kuriame buvo tikimasi gerokai mažesnio susidomėjimo. Mainais Sąjūdis išsireikalavo informacijos apie mitingą paskelbimo televizijos eteryje. In: *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991*, 2000, p. 147.

³² A. Šimkūnas, 2001, p. 5.

³³ A. Terleckas, 1993, p. 3. Anot V. Čepaičio, tai buvo padaryta būtent dėl kamerų, kuriose užfiksuotas Terleckas galėjo sukelti neigiamą efektą ir diskredituoti Sąjūdį. In: V. Čepaitis, 2007, p. 97.

³⁴ „Atviras protestas. Atviras laiškas Lietuvos televizijai“, In: *Sąjūdžio žinios*, 1988-08-31, Nr. 31, l. 4

nio, šis atvejis buvo beprecedentis, nes ir TVR darbuotojai parėmė aktorius, o tai „liudija žurnalistų, kitų TV komiteto darbuotojų įsiklausymą į aplinką“³⁵. TVR partinės organizacijos susirinkimas pasmerkė J. Mažeikį už stagnacijos laikų komandavimą ir nekompetentingą reportažo montavimą, o tiek LKP CK agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas Česlovas Šlyžius, tiek Lionginas Šepetys nuo situacijos paprasčiausiai atsiribojo ir siūlė tvarkytis patiems³⁶. Keltina hipotezė, kad toks atsitraukimas buvo naudingas CK funkcionieriams kaltu paliekant patį TVR komitetą ir jo vadovus J. Kuolelį bei J. Mažeikį.

Konflikto sukuryje „Gimtajame krašte“ pasirodė TVR komiteto žurnalistės Audronės Paškūnienės straipsnis, kuriame viešai kritikuota TVR vadovybės laikysena, o televizija įvardinta kaip „pasyvi informatorė“³⁷. Pačių darbuotojų viešai reiškiamą kritiką, palankūs ženklai iš visasąjunginio CK aparato ir greita Sąjūdžio rėmimo grupių plėtra iš pagrindų per trumpą kelių mėnesių laikotarpį skatino keisti nusistovėjusią tvarką ir ieškoti kompromiso.

2. „Atgimimo banga“: turinys ir problemos

Ankstesniame skyriuje analizuoti įvykiai kuria vaizdinį, jog 1988 metų vasarą susiformavusi priešprieša išgrynino du polius: visuomenės, dalies TVR darbuotojų ir net dalinį Maskvos užtarimą gavusio Sąjūdžio, o kitoje pusėje – kontrolės svertus tebelaikantys vietiniai partiniai elitai – LKP CK nariai bei nuo jų sprendimų tiesiogiai priklausoma televizija. Pirmosios grupės primestos sąlygos spaudė antrąją ieškoti kompromiso, kuriuo galime laikyti „TV Forumo“ laidą su Sąjūdžio atstovais 1988 m. rugsėjo 19 dieną, tapusią „Atgimimo bangos“ prototipu. Nors televizija išpildė vieną iš kertinių Sąjūdžio sąlygų dėl tiesioginės laidos, akcentuotą sąjūdiečių Romualdo Ozolo ir Bronislovo Genzelio pasi-

³⁵ A. Vaišnys, 2020, p. 282.

³⁶ A. Šimkūnas, 2001, p. 6.

³⁷ A. Paškūnienė. Ar televizija parems Sąjūdį už persitvarkymą?. In: *Gimtasis kraštas*, 1988-09-01, Nr. 35.

sakymuose³⁸, tačiau nors tiesioginei laidai nebuvo taikoma išankstinė cenzūra ir dauguma laidos scenarijų saugomų archyve yra be Glavlito įgaliojtinio antspaudo, tačiau, kaip įvardija V. Čepaitis, teko sutikti su laidoje sėdinčiu cenzoriumi, nes „kitaip jos išvis nebūtume gavę“³⁹.

Rugsėjo 21 dieną J. Kuolelis TVR darbuotojams pavedė sukurti Sąjūdžio TV laidos koncepciją, o iš CK į televiziją pervedamas Č. Juršėnas tapo ne tik koncepcijos rengėju, tačiau ir būsimu nuolatinio Sąjūdžio laidos vedėju ir to prašė CK bei pats J. Kuolelis⁴⁰. Vedėjui buvo paskirta ne tik moderatoriaus, tačiau ir priežiūros funkcija: esą stengtis „sukompromituoti“ Sąjūdį sukesniais klausimais⁴¹. Taip pat lapkričio mėnesį eteryje debiutavo ir laida „Vyriausybės studija“ – tiesioginis LKP CK bandymas sukurti atsvarą „bangai“, kurioje, priešingai nei „Atgimimo bangoje“, pasisakyti buvo kviečiami valdžios atstovai. Greta to, viešumo sąlygomis planuota ir pirmą kartą tiesiogiai televizijoje transliuoti Aukščiausiosios Tarybos posėdžių sesijas. Iki tol viešumą rezervuoti priimančios AT deputatai dėl tokio žingsnio turbūt taip pat sutarė iš baimės prarasti savąjį autoritetą. Iki dalimi savarankiškos „Atgimimo bangos“ debiuto televizijoje buvo parodytos dar kelios „TV Forumo“ laidos, tačiau tikrasis debiutas užtruko ir dėl konfliktų valdžios viršūnėse, ir dėl numatyto Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo transliacijos,

³⁸ Tiesa, Ozolas laikėsi kiek nuosaikesnės pozicijos teigdamas, kad galimas ir įrašo variantas, tačiau tokiu atveju TVR komitetas ir LKP CK turėtų pelnyti pasitikėjimą. A. Paškūnienė, „Kokios TV laidos reikia Sąjūdžiui?“, In: *Kalba Vilnius*, 1988-09-23, Nr. 39, l. 5.

³⁹ V. Čepaitis, 2007, p. 160

⁴⁰ LSSR RTV komiteto kolegijos protokolas Nr. 14, 1988-09-21, in: LCVA, R-981, ap. 2, b. 298, l. 60. „Kai CK nusileido, kad Sąjūdžiui reikia duoti laidą, kurioje patys jie gali kalbėti, tai CK ir Kuolelio pageidavimas buvo, kad vedėjas būtų iš komiteto pusės“. In: *Interviu su Česlovu Juršėnu*, 2020-09-03, autoriaus archyvas.

⁴¹ Č. Juršėno skyrimo tikslas ryškėjo jau pirmojoje „TV forumo“ laidoje su Sąjūdžio atstovais, kurioje neišvengta gana provokatyvių vedėjo klausimų, kaip, pavyzdžiui, ar Sąjūdis savo laikraštyje „Atgimimas“ nepalies karinių paslapčių į ką V. Petkevičius atsakęs, kad „Sąjūdis neturi karinių paslapčių“, In: G. Radvila, A. Janušauskas, „TV Forumas su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvine grupe“, In: *Kalba Vilnius*, 1988-09-23, Nr. 39, l. 3-4.

kuri, anot kvestionuotinių TVR komiteto darytų tyrimų, žiūrėjo 98,45 procentai visų televizijos žiūrovų⁴². „Atviras protesto laukas“ tapo konsoliduotu televizijos produktu, kuris skatino visos masinio informavimo sistemos kismą.

„Atgimimo banga“ turėjo būti transliuojama tiesiogiai kiekvieną trečiadienį, laidai skiriant po 60 minučių nuo 21:30 valandos, o jos laidų temos ir kalbėtojai patvirtinamos Sąjūdžio tarybos posėdžiuose. Tiesa, net atsižvelgiant į griežtą televizijos tinklelio planavimą, televizijos laidos dažnai viršydavo numatytą laiką ir trukdavo gerokai ilgiau – net iki dviejų valandų, kaip tai nutiko gruodžio 7 dieną⁴³. Pirmosiose „Atgimimo bangos“ laidose buvo pristatoma Sąjūdžio programa, aptariamai probleminiai klausimai, susiję su konkrečiais pasiūlymais *Pertvarkos* gerinimui, tačiau tam tikri Sąjūdžio viešai skelbti tikslai ir siekiai ganėtinai greit sukūrė naują konfliktą: po dviejų pademonstruotų laidų transliacijos buvo nutrauktos, o tam įtakos turėjo skubotas įstatymo dėl suvereniteto teikimas Aukščiausiosios Tarybos sesijoje lapkričio 18 dieną⁴⁴. Konflikto pasinaudota užkardant Sąjūdžio prieigą prie medijos: lapkričio 23 d. pasirodžiusi netiesioginė „Atgimimo banga“ tapo geriausia sprendimo iliustracija. V. Čepaitis teigia, kad laidoje visi pareiškimai buvo griežtai derinti su valdžia⁴⁵, o po to laida kelioms savaitėms buvo visiškai nutraukta⁴⁶, ir J. Kuolelis tai aiškino kaip CK nurodymą⁴⁷. Konflikte dalis TVR darbuotojų dar kartą parėmė Sąjūdį: „Atgimime“

⁴² 1989 m. *Sociologinių tyrimų (reziumė)*, In: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 302a, l. 55-67.

⁴³ Laidos „Atgimimo banga“ planas. 1988-12-07, LCVA, f. R-981, ap. 4, b. 1131, l. 72

⁴⁴ Č. Laurinavičius įsitikinęs, kad skubotas Sąjūdžio parengto įstatymo dėl suvereniteto teikimas buvo susijęs su tuo, jog pirmą kartą AT sesiją tiesiogiai transliavo televizija ir tokiu būdu buvo bandoma pasinaudoti tautos pakilimu, in: *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, 2008, p. 196

⁴⁵ V. Čepaitis, 2007, p. 177

⁴⁶ LPS Sąjūdžio Seimo protokoluose matyti, kad vėl sprendžiama dėl „Atgimimo bangos“ dalyvių ir temų gruodžio 13 dieną. Taigi, reiktų turėti omenyje, kad draudimas jau buvo pasibaigęs ir laida eteryje vėl pasirodė. In: LPS Sąjūdžio Seimo posėdžio protokolas, 1989-12-13, in: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 34, l. 168-172.

⁴⁷ A. Šimkūnas, 2001, p. 12

buvo publikuotas TVR partinėje organizacijoje nuskambėjęs Kazimiero Šiaulio pranešimas, kuriame kritikuojama informacinė blokada bei kviečiama „rodyti direktyvas, pagal kurias buvo nutraukta „Atgimimo banga“ bei informacinė „Labas rytas“ laida“⁴⁸.

Nors konflikto esmė buvo susijusi su tiesiogiai transliuota AT sesija, tačiau draudimai rodė, kokią reikšmę tiek Sąjūdžiui, tiek valdžiai turi televizija. Konfliktas laikinai užkardė Sąjūdžio laisvę, o jausdami visuomenės nuotaikas Algirdas Mykolas Brazauskas ir L. Šepetyts po kelių dienų prieš išvykdami į Maskvą žadėjo, kad laida bus atnaujinta⁴⁹. Šių CK narių pozicija demonstruoja tam tikrą konsensuso paiešką: laidos nutraukimas išsaugojo režimui tinkamą viešąją erdvę, tačiau tai galėjo lemti didelę tarpusavio konfrontaciją. Tam tikrų sąskaitų suvedinėjimų netrūko ir skaitytojų bei buvusių darbuotojų laiškuose, kurie kaltino J. Kuolelį cenzūra ir netikusiu vadovavimu⁵⁰. A. Šimkūnas atsiminimuose detalčiai aprašo 1988 m. gruodžio 12 dieną vykusį TVR darbuotojų susitikimą su CK nariais L. Šepečiu, A. Brazausku, Justu Vincu Paleckiu, bandant nuimti susikaupusią įtampą, kurios vienu iš šaltinių buvo ir tiesioginės laidos „Atgimimo banga“ nutraukimas⁵¹. Sąjūdžio palaikymo grupė komitete jau buvo tapusi problema ne tik retrogradiškumu pasižymėjusiam J. Kuoleliui. Darbuotojų parodytas protestas ir atviras problemų kėlimas rodė, kad tokie vienpusiški draudimai kelia dideles įtampas.

Po laidos atnaujinimo gruodžio 7 dieną, Sąjūdis kiek susilaikė nuo radikalesnių pareiškimų, tačiau nevengdavo paerzinti kontrolės organus. Vienas tokių atvejų – gruodžio 14 dienos „Atgimimo banga“, kurioje V. Landsbergis perskaitė pranešimą, ragindamas gruodžio 24 dieną, tuo laiku, kai per centrinę ir respublikinį kanalą transliuojama pagrindinė in-

⁴⁸ Pastarosios laikinas pašalinimas iš eterio buvo susijęs su lapkričio 12 d. nuskambėjusiu Sąjūdžio iniciatyvinės grupės atstovo Alvydo Medalinsko raginiu protestuoti prieš į Lietuvą atvykstantį konservatyvų SSKP CK veikėją Nikolajų Sliunkovą. K. Šiaulys, „Su kuo mes?“. In: *Atgimimas*, 1988-12-16, Nr. 11, l. 6.

⁴⁹ *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, 2008, p. 203-204

⁵⁰ R. Raziulytės ir R. Juodkaitės laiškas J. Kuoleliui ir Sąjūdžio Tarybai, 1989-01-11. In: *LVNA*, f. 10, ap. 1, b. 367, l.1-2.

⁵¹ A. Šimkūnas, 2001, p. 13.

formacinė laida „Vremia“, „pusei valandos užgesinti visas šviesas, išjungti televizorius: [...] „Susėdę kartu ir susikaupę pamąstykime, ar esame vie-ninga atgimusi tauta“. Šis pareiškimas sulaukė vedėjo Č. Juršeno repli-kos, nes šios pagrindinės Sovietų Sąjungoje informacinės laidos retrans- liacijos respublikiniais kanalais buvo siejamas su centro dominavimu masinės informacijos priemonėse⁵². Tikėtina, kad šis V. Landsbergio ir Č. Juršeno susikirtimas paskatino visuomenės nepasitenkinimą ir, kaip rodo vėlesni laišakai, žiūrovai ėmė reikalauti „Vremia“ nutraukimo respu- blikiniame kanale suteikiant daugiau laiko vietiniam turiniui⁵³.

Po to, kai iš laidos vedėjo pareigų pasitraukė ar buvo patrauktas Č. Juršenas⁵⁴, Sąjūdžio atstovų retorika pasidarė gerokai griežtesnė. Sausio 11 dieną eteryje B. Genzelis ėmė doroti ne ką kitą, o kone sta- bu laikyto Antano Sniečkaus atminimą ir akcentavo jo vaidmenį trė- mimuose⁵⁵. Kitos laidos taip pat nestokojo drąsesnių temų: 1989 m. vasario 1 dienos laida skirta stalinizmo nusikaltimams ir jos tyrimų komisijos pristatymui⁵⁶. Tačiau ryškiausią vaidmenį suvaidino Vasario 16-ajai skirta laida, kurioje be užuolankų Kazimieros Prunskienės, V,

⁵² V. Čepaitis 2007, p. 185. Ironiška, kad šios pagrindinės informacinės laidos Sovietų Sąjungoje retransliacijų nutraukimas respublikiniame kanale tapo ir vienu iš paskuti- niųjų J. Kuolelio įsakymų. LTSR TVR įsakymas „Dėl Centrinės televizijos programų retransliavimo“, 1989-02-02, Nr.10, In: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 303, l. 35.

⁵³ Laiškas LKP CK ideologinio darbo skyriui, TVR komiteto propagandos redakcijai, LPS Seimo Tarybai, 1989-01-19, In: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 367, l. 45.

⁵⁴ Vedėjo rolę Č. Juršenas užėmė iki 1989 m. sausio 10 dienos. Sąjūdžio tarybos posėdyje pranešdamas apie vedėjo pasitraukimą Zigmas Vaišvila užsiminė, jog tai yra „televizi- jos pageidavimas“ ir televizija naujuoju vedėju siūlo skirti V. Čepaitį, in: LPS Tarybos posėdžio protokolas, 1989-01-09, Nr. 6, in: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 35-36. Po ke- lių mėnesių tylos Č. Juršenas spaudoje pateikė savo atsakymą dėl minėtų kaltinimų „šališkumu“ bei palygino Sąjūdžio reikalavimus su J. Janučio laikų valdymo modeliu, kuomet užtildomi kalbantys ne tai, ką reikia, o į kaltinimus dėl laidos trukmės Č. Jur- šenas atrėmė, esą, „rizikuodamas įvairiomis pasekmėmis užtęsdavo laidas ir pasibai- gus planuotosioms 60 minučių“, in: „Po to, kai rašėme: „Atgimimo bangos“ verpetai ir klausukai“ in *Kalba Vilnius*, 1989-03-03, Nr. 9, l. 11.

⁵⁵ J. Kuolelis, 2010, p. 224.

⁵⁶ Laidos „Atgimimo banga“ scenarijus, 1989-02-01, In: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3702, l. 1-10.

Čepaičio, Vytauto Radžvilo ir Zigmo Vaišvilos buvo pasisakyta apie laisvos Lietuvos siekį ir raginimą „gyventi nepriklausomai nuo jokio diktato“⁵⁷. „Atviro protesto lauko“ vaizdinsy šiuo atveju jau peraugo į realią konfrontaciją.

Savaitinė „Atgimimo banga“ turėjo tapti viena svarbiausių agitacijos priemonių rinkimuose į SSRS liaudies deputatų vietas, laidoje suteikiant tribūną mažiau žinomiems ir Sąjūdžio remiamiems atstovams liaudies deputatų rinkimuose⁵⁸, tačiau Sąjūdžio laidos transliacijas sustabdė LKP CK XVII plenumas, dar vadinamas „juoduoju“, kurio metu visos politinės įtampos virto realiais ir griežtais draudimais. Plenumą pradėjęs A. Brazausko kalboje ryškus pasiaiškinimas dėl J. Kuolelio atleidimo, kurį šis aiškino tuo, jog komitete susidarė „ypač sudėtinga padėtis“ ir vyrauja „nevaldomas kūrybinis elementas“, pateikdamas laidų „Vaidrodis“ ir „Labirintas“ pavyzdžius⁵⁹, kurios, priešingai nei „Atgimimo banga“, buvo etatinių televizijos darbuotojų produktas. Griežtą kalbą pasakęs neseniai iš TVR komiteto pirmininko pareigų nušalintas⁶⁰ J. Kuolelis atsiprašė plenumo dalyvių už tai, kad jo vadovaujamoje televizijoje buvo „dergiamas“ A. Sniečkaus vardas ir didžiąją dalį kritikos nukreipė ne konkrečiai Sąjūdžiui, o CK ideologijos sekretoriui L. Šepečiui, kurį tarp eilučių įvardijo kaip faktinį TVR komiteto vadovą: „Partijos opozicijai suteikė ne Televizijos ir radijo komiteto vadovybė – jis suteikiamas čia, šiuose rūmuose, mums visiškai nedalyvaujant labai siauruose pasitarimuose, kaip mėgsta sakyti draugas L. Šepetys – „mūsų sluoksniuose“⁶¹.

⁵⁷ Laidos „Atgimimo banga“ scenarijus, 1989-02-15, *In: LCVA*, f. R-981, ap. 16, b. 3702, l. 116-122.

⁵⁸ LPS Tarybos posėdžio protokolas, 1989-01-17, Nr. 7, *LVNA*, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 53.

⁵⁹ A. Brazausko kalba LKP CK XVII plenumo, 1989-02-21, *In: LKP LYA*, f. 1771, ap. 272, b. 16, l. 16

⁶⁰ Jį 1989 m. vasario mėn. pakeitė Domijonas Šniukas. Nurodoma, kad J. Kuolelis „išėjo į pensiją“. Ministrų tarybos pirmininko V. Sakalausko laiškas. *In: LYA LKP*, f. 1771, ap. 272, b. 148, l. 44.

⁶¹ J. Kuolelio kalba LKP CK XVII plenumo, 1989-02-21, *In: LYA*, f. 1771, ap. 272, b. 16, l. 30–31. Reikia pastebėti, kad Kuolelio ir Šepečio priešprieša ryškėjo jau gerokai anks-

Aršaus puolimo „Atgimimo banga“ sulaukė ir iš kito veikėjo, LSSR AT Prezidiumo sekretoriaus Jono Gurecko, kuris vasario 15-osios laidą įvertino griežtai teigdamas, kad joje „srūte sruvo mintys apie okupaciją ir kolonializmą“ bei paminėjo laidose nuskambėjusius Z. Vaišvilos ir K. Prunskienės pasisakymus. Taip pat J. Gureckas siūlė uždaryti visus Sąjūdžio laikraščius, „atimti iš Sąjūdžio laisvą mikrofoną“ bei laidas leisti tik įrašų⁶². Sąjūdžio atstovų kaltės buvo minimos ir kitų pasisakiusių kalbose. Iš plenumo protokolo matyti dvi pozicijos: laviruojančio A. Brazausko bei likusių aršių komunistų, kurie reikalavo laviruojančio LKP CK ideologijos sekretoriaus L. Šepečio pasitraukimo, „Atgimimo bangos“ apribojimo ar visiško panaikinimo. Po plenumo specialioje laidoje A. Brazauskas ir Ministrų tarybos pirmininkas Vytautas Sakalauskas komentavo, kad plenumo metu vyko „apgaltotas pokalbis už pertvarkos spartinimą“⁶³. Tik stenogramoms pasirodžius spaudoje, A. Brazauskas kiek pakeitė savo nuostatas, kaltę suversdamas „Atgimimo bangos“ laidų dalyviams, kurie neva nebendradarbiauja su valdžia ir kaitina aistras⁶⁴.

Reikėtų konstatuoti, kad LKP CK XVII plenumas ir Sąjūdžio laidos draudimas veikia turėjo priešingą efektą. Matydami plenumo rezultatus, Sąjūdis taip pat kiek atsitraukė ir posėdžiuose ragino ne konfrontuoti, o atvirkesčiai – artėjančiuose rinkimuose palaikyti A. Brazauską ir Kaišiadorių rinkiminėje apylinkėje nekelti stipria laikytos A. Juozaičio

čiau. Č. Juršėnas teigia, kad J. Kuolelis buvo kandidatu į CK ideologijos sekretoriaus vietą, bet joje tvirtai sėdėjo L. Šepetys: „J. Kuolelis, kiek žinau, buvo nelabai patenkintas, ir joėjimas su kita linija nebuvo vien tik ideologinis. Jis TSKP dirbęs ir didžiudavosi, kad dirba. Jis buvo prie vadinamųjų *kietųjų*. Dėl šitos ar kitos priežasties jam reikėjo rasti vietą“. In: Interviu su Česlovu Juršėnu, 2020-09-03, autoriaus archyvas.

⁶² J. Gurecko kalba LKP CK XVII plenumo, 1989-02-21. In: LVA LKP, f. 1771, ap. 272, b. 16, l. 35-36

⁶³ LSSR TVR televizijos laidos planas „Studijoje – A. Brazauskas, V. Astrauskas ir V. Sakalauskas, 1989-02-21. In: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3702, l. 155-161

⁶⁴ „O dėl „Atgimimo bangos“ – tai labai jautrus klausimas. Tačiau ką gi... Jeigu visais kitais klausimais būtų galima susitarti, jeigu būtų bendri mūsų tikslai, geri tikslai, ir stengtumės jų kartu siekti, nebūtų ir šių problemų“. In: *Interviu Lietuvos radijui*, 1990, p. 39.

kandidatūros, nes, anot R. Ozolo, „sekretoriaus netekimas pablogintų visą situaciją“⁶⁵. Prisdengiant formaliu „rinkimų agitacijos“ draudimu, „Atgimimo banga“ kartu su „Vyriausybės studija“ dingo iš eterio. Apie tai, kad laida vėl bus nutraukta, užuominų būta anksčiau – dar anksčiauose posėdžiuose apie girdėtus gandus pranešė žurnalistas Vitas Tomkus. Paradoksalu, tačiau griežtėjant retorikai ir Sąjūdžio „Atgimimo bangą“ uždraudus antrą kartą, Glavlitas ėmė mažinti savo įtaką ir kontrolę televizijai: vasario 23 dienos įsakymu nutraukė dalies laidų kontrolę, kuriose pažeidimų „trijų paskutinių metų eigoje“ nebuvo nustatyta⁶⁶. Vis dėlto šis įsakymas nepalietė problemiškomis laikytų laidų, o uždraudus jas rinkiminiu laikotarpiu nebeliko ir problemos. Iš eterio pašalinus laidą Sąjūdis savo protesto nepareišė – buvo grįžta prie mitingų, o organizacijos viduje kai kurių kolegijos narių buvo svarstoma, ar tokia laida apskritai reikalinga referuojant į nevienareikšmišką visuomenės poziciją laidos atžvilgiu⁶⁷.

3. Antras „Atgimimo bangos“ etapas ir turinio erozija

„Atviri posėdžiai, visais elektroniniais kanalais transliuojami posėdžiai, kuriuose oratorių leksika, ligi tol valdžios įstaigoms neįprasta, dažnai įžeidi, maišėsi su širdžiai mielais sprendimais, intrigavo, masino, kaustė žmones prie TV ekranų, glaudė prie radijo aparatų. Neperdėsiu pasakydamas, kad mūsų posėdžiai populiarumu nenusileido tuomet demonstruotam italų TV serialui „Aštuonkojis“, – tokią panoramą atsiminimuose pateikia L. Šepetys⁶⁸. Aukšė Balčytienė taip pat pastebi, kad tuo laikotarpiu žiniasklaida turėjo galią, o žurnalistai buvo hero-

⁶⁵ LPS Seimo Tarybos posėdžio protokolas, 1989-02-28, Nr. 14, *In*: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 127.

⁶⁶ LSSR Glavlito įsakymas 1989-02-23, Nr. 14, LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 306a, l. 8-18

⁶⁷ Nuomonės šiuo klausimu išsiskyrė. Vasario 28 dienos LPS Seimo Tarybos posėdyje Arūnas Žebriūnas ragino dėl laidos kreiptis į Ministrų Tarybą, o Raimundas Rajeckas siūlė šio klausimo net neplėtoti, nes „ji [laida – T. V.] daug kam jau nusibodo“. *In*: LPS Tarybos posėdžio protokolas, 1989-02-28, Nr. 14, *in*: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 130-131.

⁶⁸ L. Šepetys, 2005, p. 327.

jizuojami⁶⁹. „Veidrodžio“, „Atgimimo bangos“ laidos, tiesioginės AT transliacijos atvėrė kelią fundamentaliems pokyčiams, o televizija, kaip ir didžioji dalis žiniasklaidos, ėmėsi „ketvirtosios valdžios“ funkcijos.

Rinkimų metu vėl nutraukta „Atgimimo banga“ įgijo simbolinę reikšmę; išlikusiuose laiškuose visuomenės grupės piktinosi ir ragino atnaujinti tiek Sąjūdžio laidą, tiek „dėl akių“ nutrauktą „Vyriausybės studiją“, tačiau prisidengiant rinkimų įstatymu tai daryti delsta. Panašu, kad nutraukta „Atgimimo banga“ rinkimų į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą rezultatams veikiau turėjo teigiamos įtakos ir Sąjūdžio remiami atstovai šventė triuškinančią pergalę⁷⁰. Simboliška, kad vienas pirmųjų porinkiminių mitingų vyko prie LSSR televizijos ir radijo komiteto pastato, metu, kuomet televizijoje turėjo būti rodoma atnaujinta „Atgimimo banga“⁷¹.

Teigiamas signalas dėl laidos atnaujinimo užfiksuotas tik balandžio 5 dieną, kuomet po vienu iš Sąjūdžio rėmimo grupės laiškų, adresuotu 1989 m. kovo 2 dieną LKP CK, masinės informacijos priemonių kontrolės skyriaus darbuotojas Algimantas Semaška CK ideologijos sekretoriui Valerijonui Baltrūnui siūlo atnaujinti „Atgimimo bangą“⁷². Anot R. Ozolo, apie leidimą pranešta balandžio 10 dieną, tačiau pažymėjo, kad susitikimas „buvo kažkoks diktatoriškas“. Atgarsį visuomenėje sukėlė ir tai, kad po atnaujinimo buvo numatyta, jog „Atgimimo banga“ bus transliuojama tik kas antrą trečiadienį skiriant po pusantros valan-

⁶⁹ A. Balčytienė, 2006, p. 78

⁷⁰ Iš galimų 42 vietų Sąjūdis laimėjo 36 mandatus. In: *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, 2008, p. 237.

⁷¹ Šis kovo 28 dieną įvykęs mitingas laikomas viena linksmiausių LPS akcijų, nes į jį Sąjūdžio atstovai rinkosi jau žinodami, kad pirmame ture Sąjūdžio remiami kandidatai triuškinančia persvara įveikė LKP remtus kandidatus. Darbuotojų atsiminimuose įsitvirtino nuostata, jog tai originali, per televiziją netransliuota televizijos laida. In: „Laisvė ir demokratija neatnešama ant lėkštutės“. In: *Kalba Vilnius*, 1989-04-05, Nr. 16, l. 11.

⁷² LPS Vilniaus miesto pramonės įmonių ir organizacijų rėmimo grupių „Labora“ konferencijos rezoliucija „Dėl televizijos laidų „Atgimimo banga“ ir „Vyriausybės studija“, 1989-03-02, in: LYA LKP, f. 1771, ap.272, b. 148, l. 61-62.

dos eterio⁷³. Nors žiniasklaidos situacija gerokai skyrėsi nuo 1988 metų vasaros, tačiau leidimai vis dar buvo priimami ne LSSR TVR komiteto vadovo, o LKP CK ideologijos sekretoriaus iniciatyva. Šiame poste L. Šepetį pakeitus V. Baltrūnui, šis vis dar bandė išlaikyti griežtesnę Sąjūdžio kontrolę.

Balandžio 25 dieną „Atgimimo banga“ grįžo į eterį, o nuo gegužės 10 dienos grįžta prie kassavaitinės laidos formato transliuojant trečiadieniais. Savaitinės „Atgimimo bangos“ transliuotos beveik be pertraukų (išskyrus rugpjūčio 23 dieną) visus metus, laidai buvo skiriamos 90 minučių eterio ir šio laiko buvo laikomasi nuosekliau nei pirmuoju transliavimo laikotarpiu. Aiškesni laidos laiko rėmai turbūt buvo nulemti tuo, kad laida po atnaujinimo turėjo savo režisierius, kuriomis skirtingu laiku dirbo Regina Stonkienė ir Nijolė Baužytė. Taip pat nuo gegužės 11 dienos vėl pratęsta tiesiogine atsvara „Atgimimo bangai“ laikyta „Dialogų“ laida (anksčiau – „Vyriausybės studija“, vedėjas Algimantas Žukas), kuri būdavo rodoma dieną po „Atgimimo bangos“. Šitaip LKP išlaikė galimybę komentuoti ar kritikuoti „Atgimimo bangoje“ jau paskelbtus Sąjūdžio teiginius. Laidų turinys atspindėjo ir politinę diferenciaciją šalyje – kol Sąjūdis nagrinėjo sovietų nusikaltimus ir okupacijos neteisėtumą, „Dialogai“ laviravo nagrinėdami sąlyginio savarankiškumo temą⁷⁴.

Televizijai tampant procesų veidrodžiu, o vis daugiau eterio laiko užimant politinėms programoms, spaudoje atsirado kritikos tiek „Atgimimo bangai“, tiek apskritai televizijai dėl perkrautų politinių programų ir įvairovės trūkumo⁷⁵. Tiesa, dar 1988 m. gruodžio mėnesį LPS protoko-

⁷³ Archyvinuose dokumentuose galima rasti ne vieną pasipiktinimo laišką dėl per retai transliuojamų laidų. Laiškas dėl Atgimimo bangos Nr. 28/2, 28/4 In: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 368, l. 17-18

⁷⁴ Palyginus birželio 14 dienos „Atgimimo banga“ su birželio 15 dienos „Dialogų“ laida, matyti, kad pirmoji skirta Gedulo ir vilties dienos minėjimui, Stalino nusikaltimams viešinti. Tuo tarpu birželio 15 dienos „Dialogai“ nagrinėja savarankiškumo koncepciją. Ribentropo-Molotovo paktas laidoje paminėtas tik joje dalyvavusių Sąjūdžio narių Mečio Laurinkaus ir Kazimiero Motiekos. Laidų „Atgimimo banga“ ir „Dialogai“ scenarijai, 1989-06-14/15. In: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3697, l. 44-53;79-85.

⁷⁵ Vienas pirmųjų kritišką laišką nukreiptą ir Sąjūdžiui išspausdino Egmontas Jansonas,

luose jau galima išvelgti ir gana atsainų požiūrį į laidos rengimą: vienas iš rėmimo grupės TVR narių Eduardas Potašinskas teigė, kad laidai reikalingas prodiuseris, reportažai ir parengta laidų koncepcija; prie tokio raginimo buvo grįžta ir vėliau⁷⁶, jam antrino ir Sąjūdžio Seimo nariai⁷⁷, tačiau Sąjūdis liko prie gana sporadiškos laidos formos, kuri remdavosi atskirais pareiškimais, atliepiančiais į aktualius klausimus. Neatmestina ir tai, kad Č. Juršėno patraukimas galėjusi būti LKP CK intriga: profesionalaus žurnalisto pasitraukimas iš laidos rengimo galėjo suponuoti apie numanomą konfliktišką laidos rengėjų liniją bei būsimus nesutarius tiek dėl vedėjo, tiek dėl formos. Vasario 24 dieną interviu savitraščiui „Kalba Vilnius“ R. Ozolas taip pat svarstė apie galimą „laidos pagerinimą“, tačiau nepritarė idėjai laidą pagyvinti tarpais, nes tai „tiesos sakymo valanda“⁷⁸. Toks epitetas turi ganėtinai dviprasmišką konotaciją: viena vertus, įveiktas sovietinės kontrolės filtras ir galingiausioje to meto medijoje išsivertino dažnai oficialios linijos nepaisantis naratyvas, kita vertus, „tiesos sakymo“ formatas „išsisėmė“ ir buvo kritikuotas dėl prastos laidos kokybės, režisūrinių sprendimų trūkumo: laidų rengimas išliko gana savaeigis, priklausantis nuo siauros Sąjūdžio grupės narių, o televizijos dramaturgijos prasme apsiribojo „kalbančiomis galvomis“, pasirengimas laidoms apsiribodavo tik kalbėtojų ir temos parinkimu laidos išvakarėse⁷⁹.

kuris televizijos programos įvardijo kaip skurdžias: „Kodėl nepabandžius susodinti, tarkim, A. Brazauską, V. Landsbergį, A. Terlecką ir V. Ivanovą?“, in: *Lietuvos televizija*, 2017, p. 336.

⁷⁶ LPS Tarybos posėdžio protokolas, 1988-12-13, Nr. 2. In: LVNA, f. 10, ap.1, b. 34, l. 168-169; LPS Tarybos posėdžio protokolas, 1989-01-03, Nr. 5, in: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 20.

⁷⁷ Tą kartą Vaclovas Aliulis ir Arvydas Juozaitis siūlė profesionaliau žiūrėti į laidų rengimą, skirti vedėją, kuris turėtų objektyvumo matą. A. Juozaitis siūlė neskirti į vedėjo vietą Algimanto Čekuolio. In: LPS Tarybos protokolas Nr. 6., 1989-01-10. In: LVNA, f. 10, ap. 1, b. 43, l. 35-36.

⁷⁸ D. Vilkelytė, „Mintys apie televiziją. Interviu su R. Ozolu“. In: *Kalba Vilnius*, 1989-02-24, Nr. 9, l. 1.12

⁷⁹ V. Čepaitis teigia, kad laidos pašnekovai ir temos būdavo patvirtinami Sąjūdžio tarybos posėdžiuose antradienį, o laida filmuojama jau trečiadienį. In: V. Čepaitis, 2007, p. 313.

Nuolatinio vedėjo paieškos ilgainiui tapo viena pagrindinių laidos problemų, skaldžiusi ir laidos rengėjų vienybę. Tiek 1989 m. pradžioje, tiek vėliau šis klausimas buvo keliamas ne tik Sąjūdžio tarybos posėdžiuose, tačiau ir aukštesniuose sluoksniuose. A. Juozaičio siūlymas laidai suteikti „klounados elementų“ prieštaravo kitų narių siekiui išlaikyti laidą kontroliuojamą, vedėju skiriant A. Čekuolį ar V. Čepaitį, o ne TVR profesionalus. Vėlesniuose siūlymuose 1989 m. balandžio-gegužės mėnesiais TVR vadovas Domijonas Šniukas taip pat ragino ieškoti vedėjo, tačiau R. Ozolo siūlytą Gedimino Kirkilo kandidatūrą atmetė V. Čepaitis ir V. Landsbergis, galbūt bandydami išvengti Č. Juršeno istorijos pasikartojimo. R. Ozolo prašymas TVR komitete duoti rengti laidą „prijaučiantiems, o ne tiems, kurie patogesni“ buvo atmetas dalies sąjūdiečių⁸⁰.

Pirmąją atnaujintą laidą vedė ekonomistas Kazimieras Antanavičius, kuris sulaukė ir kritiško žiūrovo laiško dėl monologiškumo, jog „laida darosi vis blankesnė“⁸¹. Dėl ištęstų laidų birželio 27 dienos posėdyje tiek Vaclovas Aliulis, tiek A. Čekuolis kritikavo laidą: „Joks dėmesys negali būti išlaikytas ilgiau nei valandą, jei TV nevyksta veiksmas“⁸². R. Ozolas savo dienoraščiuose mini atvejį, kuriame buvo „sugriauta“ V. Radžvilo rengta „Atgimimo banga“, skirta pilietybės įstatymui – esą į laidą „įlindę V. Landsbergis su V. Čepaičiu nepaliko laiko kitų kalbėtojų pasisakymams“⁸³. Šie prisiminimai liudija ne tik apie konfliktus Sąjūdžio viduje, tačiau ir atsainų požiūrį į pačią laidą ir jos turinį.

Pasikeitusios sąlygos ir padidėjusi Sąjūdžio įtaka šalies politiniame gyvenime ragino veikti profesionaliau, laidą traktuojant ne tik kaip „atviro protesto lauko“ ar politinės konfrontacijos įrankį. 1989 m. vasarą politiniam gyvenimui persikėlus į Aukščiausiosios Tarybos sesijas, V. Čepaičio vedama laida, anot Č. Laurinavičiaus, tapo ir savotišku sąskaitų su neįtikimais suvedinėjimo tribūna ir realia įtakos darymo tri-

⁸⁰ R. Ozolas, 2007, p. 441.

⁸¹ Laiškas „Atgimimo bangos“ redakcijai, 1989-05-03, LVNA, f. 10, ap. 1, b. 368, l. 1.3

⁸² V. Kaminskas, „Sąjūdis. Būstinė“. In: *Atgimimas*, 1989-06-29, Nr. 24(37), l. 1.

⁸³ R. Ozolas, 2007, p. 495.

būna ne tik „Atgimimo bangoje“, tačiau ir tiesiogiai transliuojamuose posėdžiuose⁸⁴. Sąjūdžio populiarumas atvėrė ir kitą problemą: gavę žodžio laisvę ir eterio laiką sąjūdiečiai turėjo visas galimybes diskredituoti sau nepalankius asmenis, manipuliuoti visuomenės nuotaikomis, tačiau valdžia į griežtesnius Sąjūdžio teiginius reaguoti draudimais nesiryžo. „Atgimimo banga“ tapo pasyvia politinių įvykių komentuotoja, kurios dalyviais tapdavo atsitiktiniai asmenys, pritariantys Sąjūdžio idėjoms. Kitaip tariant, „Atgimimo bangos“ formatas priminė ne savarankišką televizijos laidą, o laikraštį televizijoje atskiriems pareiškimais skleisti. Parašų įspūdį sudaro ir vienintelis LRT mediatekoje išlikęs laidos įrašas, kuris transliuotas 1990 m. sausio mėnesį⁸⁵.

Po sėkmingų rinkimų į SSRS Liaudies deputatų suvažiavimą Sąjūdis, atrodo, kiek pastūmė savo kritiką nuo vietinių komunistų į centrą, kuris tapo ryškesniu kritikos objektu. Liepos 19 dienos laidoje buvo paskelbta apie būsimą Baltijos kelio akciją⁸⁶, taip pat paskelbta parašų rinkimo akcija už tarybinės kariuomenės išvedimą. Laidoje rodytame įrašė Saulius Šaltenis ironizavo: „Pagaliau, kiek galima bijoti, sėdint liūto gerklėje, kad parašų rinkimas – tai liūto tampymas už ūsų. O jeigu važiuosim į Sibirą, tai irgi kartu“⁸⁷. Tokių aštrios retorikos pavyzdžių ir cinizmo laidoje buvo ir daugiau, o į laidą žiūrėta kaip į pagrindinę platformą idėjoms skleisti.

Vis dėlto kompromisas dėl laidos vedėjo buvo pasiektas: nuo rugsėjo 6 dienos į laidos vedėjo vietą buvo paskirtas profesionalus žurnalistas

⁸⁴ Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios, 2008, p. 301.

⁸⁵ „Atgimimo banga“ 1990 m. [prieiga internetu]. In: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013692630/atgimimo-banga-1990-m>

⁸⁶ M. Martišius monografijos straipsnyje teigė, jog Baltijos kelio televizija transliuoti nedrįso. In: *Politinis lūžis ekrane, 2020*, p. 318-319. Baltijos kelio akcija nors tiesiogiai ir nebuvo transliuojama, tačiau sklaidos šaltinis televizijoje buvo „Atgimimo banga“, kurioje buvo skelbiama apie planuojamą akciją. Vis dėlto, nors informacijos srautas ir buvo ribojamas, tačiau televizija tiesiogiai šios akcijos netransliavo dėl techninių sunkumų: tos pačios dienos „Panorama“ rodė įrašą iš šios akcijos, o Lietuvos radijo bangomis buvo dėliojama gyvoji grandinė.

⁸⁷ LSSR TVR komiteto laidos „Atgimimo banga“ planas, 1989-07-19. In: LCVA, R-981, ap. 16, b. 3697, l. 82-89

Linus Balsys, o tai kėlė V. Čepaičio frustraciją, kuris naująjį vedėją lygino su Č. Juršėnu ir teigė, kad jis buvo priskirtas LKP CK⁸⁸. Nuolatinio vedėjo skyrimas turėjo kiek pataisyti laidos kokybę ir įnešti A. Juozaičio norimos „klounados elementų“, tačiau Sąjūdžio viduje besiformuojantys flangai taip pat atsispindėjo ir tarp „Atgimimo bangos“ rengėjų nuomonių. R. Ozolas mini, kad įtampų būta tarp TV darbuotojų ir Sąjūdžio, kai šie spalio 25 dieną, minint Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metines, prieš laidą pakeitė temą, o po šios laidos dienoraščio puslapiuose galima rasti ir itin skeptišką R. Ozolo reakciją į įvykius ir duotą pažadą laidoje nebedalyvauti⁸⁹. Po konflikto „Atgimimo banga“ dar kartą liko be nuolatinio vedėjo. Lapkričio mėnesį vedėjo kėdėje atsидūręs A. Čekuolis dar bandė įskelti intriga, į laidą pakviesdamas Sąjūdžiui griežtai oponuojančius „Jedinstvo“ atstovus Ivaną Kučerovą ir Konstantiną Surblį, tačiau ir šioje laidoje didžiąją dalį užėmė informaciniai pranešimai vos trečdalį laidos laiko skiriant diskusijai⁹⁰. Spontaniška laidos forma, nuolatinio vedėjo trūkumas ir atsainus požiūris į kuriamą produktą nebeatitiko sparčiai kintančių realijų.

4. Visuomenės požiūris „Atgimimo bangos“ atveju

Šio skyriaus pagrindinis klausimas – apie tai, kaip išaugęs Sąjūdžio vaidmuo politinėje plotmėje koreliavo su laidos aktualumu. Sąjūdžio Jurbarko tarybos pirmininko Stasio Makūno atsiminimuose užfiksuota gana kritiška pastaba, jog po to, kai Č. Juršėnas „buvo išguitas“ tuo pačiu ir „prarasta atsakomybė už kokybę, į laidas buvo galima leisti žmones, nemokančius diskutuoti, apginti savo nuomonės“⁹¹. Ar iš tiesų toks kritiškas požiūris atsispindėjo ir visuomenės nuotaikose?

⁸⁸ V. Čepaitis, 2007, p. 312-313.

⁸⁹ Reikia pažymėti, kad R. Ozolo pozicijai turėjo ne tik prastėjanti laidos kokybė, tačiau ir didėjanti jo priešprieša su V. Landsbergiu ir V. Čepaičiu. Dienoraštyje ne kartą minimas skeptiškas požiūris į augančią šių vadovų įtaką, nevenigiant palyginti su diktatorišku vadovavimu. *In*: R. Ozolas, 2007, p. 527-528.

⁹⁰ LSSR TVR komiteto laidos „Atgimimo banga“ planas, 1989-11-22. *In*: LCVA, R-981, ap. 16, b. 3697, l. 219-231.

⁹¹ S. Makūnas, 2015, p. 63

Detaliai laikotarpio situacijos analizei trūksta duomenų, tačiau tam tikras tendencijas galima numatyti žvelgiant į nevisai detalias to laikotarpio TVR komiteto atliktas apklausas. Tiesa, išsamesniam vaizdui iliustruoti pasitelkiamos ir vėlesnių (1990 m. gegužės mėnesio) apklausų rezultatai. Reitingų sudarymo metodika aptariamuoju laikotarpiu skyrėsi. Pavyzdžiui, archyve saugomos 1989 m. sociologinių apklausų suvestinės pateikia bendras televizijos ar radijo programų prestižo vertinimo apžvalgas nepateikiant išsamios laidų reitingo suvestinės, apsiribojant tik neišsamiu populiariausių laidų išvardijimu. 1990 m. sausio ir gegužės mėnesio apklausos pateikia kur kas detalesnę ir viešai savaitraštyje „Kalba Vilnius publikuotą suvestinę (žiūrėti Priedas Nr. 1). Dėl šios statistinės painiavos pateiktų duomenų negalima vertinti kaip visiškai tikslių, tačiau jie iliustruoja auditorijos susidomėjimo „Atgimimo banga“ ypatumus.

1989 m. pradžioje gavus 976 respublikos gyventojų anketas, lyginant su sąjunginės TVR kanalu, Lietuvos TV prestižas 1989 m. pradžioje buvo padidėjęs dvigubai (1988 m. prad. - +27, 1989 m. vid. - +53), tačiau IV ketvirtį buvo smukęs keturiais vertinimo balais (1989 m. pab. - +49). 1989 m. sausio mėnesį darytas sociologinis tyrimas „Atgimimo bangą“ iškėlė į populiariausiųjų Lietuvos TV laidų ketvertą kartu su „Vyriausybės studija“ (aukščiau rikiavosi tik „Veidrodis“ ir „Panorama“). Anot ataskaitos, bendra laidų auditorija siekė 52,7-61,8 procentus. Šį rodiklį vertėtų sieti ne su laidų turinio kokybe, o naujumu, kuris iškėlė ideologijos mažiau paveiktas studijines laidas – reitingo viršuje atsідūręs „Veidrodis“ ir šiandien yra laikomas viena esminių *perestroikos* laidų, kurta pagal SSRS centrinės televizijos laidos „Vzgliad“ (liet. Požiūris) pavyzdį, kuri į televizijos ekranus atvedė ir *perestroikos* burtininko Anatolijaus Kašpirovskio seansus.

1989 m. IV ketvirtį, remiantis 1074 apklaustųjų anketų duomenimis, laidų reitinge jau matomas auditorijos nusivylimas „Atgimimo banga“. Anot sociologinio tyrimo, laida rikiavosi vos 12-oje vietoje greta tokių laidų kaip „Sode. Darže. Gėlyne“ ir „Žmogus. Visuomenė. Įstatymas“. Ataskaitos rengėjai pastebi, kad „apklaustieji pasigenda pramo-

ginės programos, jų nuomone, TV perkrauta politinėmis laidomis“⁹². Išplėstiniame komentare, kuris pasirodė savaitraštyje „Kalba Vilnius“, „Atgimimo banga“ pagal surinktus balus dar buvo rikiuojama antroje vietoje po „Veidrodžio“, tačiau tarp neigiamai vertinamų laidų užėmė net trečiąją vietą⁹³.

1990 m. sausį „Atgimimo bangos“ reitingas buvo +42 balai; tai buvo vienas žemiausių reitingų tarp Lietuvos TV demonstruojamų laidų (palyginimui – naujienų laida „Vakaro žinios“ +77, „Panorama“ +62, „Veidrodis“ +66, „Akistata“ +55). Tokį radikalų populiarumo kritimą turbūt reikėtų aiškinti tiek televizijos programos pertekliniu supolitiniu, tiek Sąjūdžio požiūriu į laidą, kuris pernelyg nekito nuo pat 1988 m. lapkričio mėnesio. Viešumo amortizacija, politinių įvykių perkėlimas į eterį, tiesiogine AT transliacijos „Atgimimo bangą“ pavertė dar vieno politizuoto eterio laidos atveju, kuris Sąjūdžiui tapo ne pagrindine tribūna, kaip tai buvo 1988 m. lapkričio – vasario mėnesiais, o papildomu politinės sklaidos įrankiu.

1990 m. gegužės mėnesį buvo pateiktas išplėstinis visų redakcijų laidų reitingo sąrašas, kuriame „Atgimimo banga“ (reitingas +40) jau rikiavosi visuomeninių ir politinių laidų reitingo pabaigoje: iš 10 laidų rikiuojama tik 9-oje vietoje (žemiau tik „Dialogai“)⁹⁴. Bendrame laidų reitinge 1990 m. gegužę laida užėmė vos 30-ą vietą iš 33-ų reitinguotų laidų⁹⁵. Nors 1990-ieji žymėjo jau kitą laidos etapą, tačiau šios susidomėjimo kritimo išraiškos susijusios su neišpildytais lūkesčiais dar 1989 metų laikotarpiu.

Iš viso nuo 1988 m. lapkričio iki 1990 m. kovo 11-osios buvo parodytos 58 „Atgimimo bangos“ (1988 – 7; 1989 – 41; 1990 iki kovo 11-osios – 10 laidų). Nors laida buvo transliuota iki pat 1992 m. gegužės mėnesio, tačiau tai buvo jau kitų aplinkybių veikiamas laikotarpis.

⁹² 1989 m. Sociologinių tyrimų (reziumė). In: LCVA, f. R-981, ap. 2, l. 55-67.

⁹³ A. Petraitytė. Žiūrovai vertina, in: *Kalba Vilnius*, 1990-01-12, Nr. 2, l. 13.

⁹⁴ „Visuomenės nuomonė“. In: *Kalba Vilnius*, 1990-06-15, Nr. 24, l. 12.

⁹⁵ „Radijo ir televizijos reitingo rezultatai“. In: *Kalba Vilnius*, 1990-08-10, Nr. 32, l. 10.

Išvados

„Atgimimo banga“ Lietuvos sovietinėje televizijoje išgyveno kelias raidos stadijas. Pirmiausia, veikė kaip idėja, kuri reiškė nekontroliuojamą turinį LSSR masinės informacijos priemonių vienoje pagrindinių grandžių. Vėlesnį etapą sekė įtampos, būdingos tipinei politinei kovai: „Atgimimo bangai“ tapus realia televizijos laida, idėją pakeitė politinė konfrontacija ir įtampos, kurios pavirsdavo draudimais. Trečiasis etapas – vienas kebliausių, kuomet pereinant iš intelektualinės opozicijos į politinę opoziciją, laida jau nebetraktuota kaip prioritetas idėjų sklaidos centras. Trys etapai koreliavo ir su paties Sąjūdžio vertinimu visuomenėje. Darbo išvados yra šios:

- 1) Sąjūdžio idėjos raida atliepė į platų ir atvirą protesto lauką, kuris konsolidavo tiek visuomenę, tiek TVR darbuotojus ir darė tiesioginį spaudimą masines medijas savo priežiūroje sutelkusiai partijai. Šio spaudimo rezultatas davė pirmą rimtą smūgį stabilia laikyti masinio informavimo sistemai, kuri privalėjo atspindėti ne tik vienos partijos norus, tačiau ir plačių visuomenės grupių lūkesčius;
- 2) „Atviro protesto lauko“ transformacija į televiziją turėjo nemažai kontrolės ir cenzūros sistemos bruožų, tačiau iš dalies ją transformavo, kol palaipsniui tapo nepriklausoma, nors ir problemiška. 1988 m. lapkričio – 1989 m. vasario mėnesio „Atgimimo bangos“ laidos žymi pagrindinį televizijos transformacijos etapą, kuomet buvo atsisakyta kontrolės, tačiau pereita į konfrontaciją su režimu išnaudojant ne pagrindinę spaudą, kaip būta iki tol, o oficialią masinio informavimo priemonę. Šį etapą reikia laikyti pagrindiniu cenzūros sistemos griūties laikotarpiu;
- 3) Nors sukurtas precedentas nepajėgė atlaikyti griežtėjančio puolimo ir tapo draudimo auka 1989 m. vasario mėnesį, tačiau „atviras protesto laukas“ ilgainiui (1989 metų II ketvirtį) transformavosi į politinę jėgą, o „Atgimimo banga“ – į papildomą konfrontacijos ir politinės agitacijos įrankį, kuris pasikeitusių aplinkybių kontekste galimai nebeatliepė visuomenės lūkesčių ir skaldė laidos

- rengėjų vienybę. Sąjūdžio atstovams 1989 metais tapus išrinktos politinės valdžios dalimi, „Atgimimo banga“ susidūrė su iššūkiu, kurio nesugebėjo išspręsti: tai, jog laida nesitransformavo į profesionalų televizinį produktą, reiškė palaiptį jos įtakos nykimą ir lėmė su laida siejamas kontroversijas Sąjūdžio viduje. Sąjūdžio pavyzdys, išlaisvinęs televiziją nuo ideologizuotos formos, galiausiai virto į greitą šios medijos atsinaujinimą, kurio programose vis dažniau buvo akcentuojami tautiniai interesai ir jų sklaida;
- 4) Visuomenės lūkesčių įgyvendinimas siejamas tik su pirmu „Atgimimo bangos“ etapu 1988 m. lapkritį – 1989 m. vasarį, kuomet laida veikė kaip precedento neturintis „atviras protesto laukas“ partijos kontroliuojamoje televizijoje. Protestui tapus viena iš politinio spektro dalių, menko ir laidos įtaka visuomenėje, o susidūrus su populiarumo kritimo iššūkiu televizinės patirties neturintys ir absoliučią laidos kontrolę siekiantys išlaikyti Sąjūdžio nariai laidos rengimą buvo linkę palikti saviškai, nusistovėjusiai formai ir tiesioginei konfrontacijai, kuri visuomenėje nebevaidino ryškaus vaidmens ir nublanko realių politinių permaitų kontekste.

Priedas Nr. 1

1989 m. birželis	Reitingas:	1989 m. IV ketvirtis	Reitingas:	1990 m. sausis*	Reitingas:	1990 m. gegužė	Reitingas:
„Veidrodis“	-	„Veidrodis“	-	„Vakaro žinios“	+77	„Vakaro žinios“	+82
„Atgimimo banga“	-	„01... 02... 03...“	-	„Labirintas“** *	+77	„01... 02... 03...“	+81
„Panorama“	-	„Labas rytas“	-	„Estrados orbitoje“** *	+70	„Panorama“	+75
„Akistata“	-	„Vakaro žinios“	-	„Viltys ir likimai“	+68	„Labirintas“	+69
„Labas rytas“	-	„Sekmadienio rytą“	-	„Veidrodis“	+66	„Svetimo skausmo nebūna“	+68
„Sekmadienio rytą“	-	„Akistata“	-	„Panorama“	+62	„Viltys ir likimai“	+67
		„Svetimo skausmo nebūna“	-	„Akistata“	+55	„Religinė valandėlė“	+67
		„Viltys ir likimai“		„Alma Mater“** *	+55	„Akistata“	+63
		„Religinė valandėlė“		„Atgimimo banga“	+42	„Sekmadienio rytą“	+62
		„Labirintas“		„Dialogai“	+38	„Estrados orbitoje“	+60
		„Panorama“				
		„Atgimimo banga“			„Atgimimo banga“	+40
		„Sode. Darže. Gėlyne“			„Dialogai“	+35
		„Žmogus. Visuomenė. Įstatymas“				„Studijoje AT deputatai“	+12

* Į reitingą įtrauktos tik visuomeninės, politinės ir jaunimo laidos;

** Apklausta tik tikslinė auditorijos dalis – šiuo atveju jaunimas (16-30 m. amžiaus);

Bibliografija

Balčytienė A., 2006. – Aukšė Balčytienė, *Mass media in Lithuania : development, changes, and journalism culture*, Berlin, 2006.

Čepaitis V., 2007. – Virgilijus Čepaitis, *Su Sąjūdžiu už Lietuvą : nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius, 2007.

Epochų virsmo sukuriuose, 2018. – *Epochų virsmo sukuriuose : Algirdo Brazausko politinė biografija [monografija]*, [Saulius Grybkauskas, Mindaugas Tamošaitis], Vilnius, 2018.

Evans Ch., 2016. – Christine E. Evans, *Between Truth and Time. A History of Soviet Central Television*, New Haven & London, 2016.

Imre A., 2016. – Aniko Imre, *TV Socialism*, Durham and London, 2016.

Interviu Lietuvos radijui, 1990. – Algirdas Brazauskas *Interviu Lietuvos radijui : 1989.01.14. – 1989.11.24*, Vilnius, 1990.

Januitis J., 1998. – Jonas Januitis, *Užvakar ir šiandien. Atsiminimai*, Vilnius, 1998.

Kuolelis J., 2010. – Juozas Kuolelis, *Pro kalėjimo grotas : dviejų šimtmečių sandūros byla*, Vilnius, 2010.

Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991, 2000. – Anušauskas, Arvydas, Bagušauskas, Juozapas, Romualdas, Bauža, Česlovas, *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*, Vilnius, 2000.

Lietuvos televizija, 2017. – *Lietuvos televizija, 1957-2017 : faktai, kūrėjai, laidos* / [sudarytoja Ona Pečiulienė] ; [tekstai: Laura Blynaitė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Irena Stankevičienė, Gintarė Viselgienė], Vilnius, 2017.

Lieven A., 1995. – Anatoly Lieven, *Pabaltijo revoliucija : Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*, Vilnius, 1995.

Lovell S., 2015. – Stephen Lovell, *Russia in the microphone age : a history of Soviet radio, 1919-1970*, Oxford, 2015.

Makūnas S., 2015. – Stasys Makūnas, *Be euforijos, žvilgsnis į Sąjūdį iš periferijos*, Vilnius, 2015.

Ozolas R., 2007. – Romualdas Ozolas, *Žvaigždės blėsta auštant: sugyvenimai, arba 1987-1990 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius, 2007.

Pečiulis Ž., „Atgimimo banga“, in *Kalba Vilnius*, 1998-05, Nr. 21-23.

Pečiulis Ž., 2018. – Žygyntas Pečiulis *Bokštą gaubianti paslaptis: TV medijos radimasis Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

Pečiulis Ž., 2007. – Žygyntas Pečiulis *Iki ir po televizijos. Žvilgsnis į audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Politinis lūžis ekrane, 2020. – Politinis lūžis ekrane: (po) komunistinė transformacija Lietuvos dokumentiniame kine, videokronikoje ir televizijoje, [Ana Mikonis-Railienė, Renata Šukaitytė-Coenen, Mantas Martišius, Renata Stonytė], Vilnius, 2020.

Putinaitė N., 2007. – Nerija Putinaitė, *Nenutrūkstanti styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius, 2007.

Roth-Ey, K., 2011. Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time. How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, Ithaca and London, 2011.

Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios, 2008. – Laurinavičius, Česlovas, Sirutavičius, Vladas, Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios, Lietuvos istorija, T. 12, d. 1, Vilnius, 2008.

Streikus A., 2018. – Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija*, Vilnius, 2018.

Šepetys L., 2005. – Lionginas Šepetys, *Neprarastoji karta : siluetai ir spalvos : atsiminimai*, Vilnius, 2005.

Šimkūnas A., 2001. – Antanas Šimkūnas, *Kalbėsime, kol gyvi: Lietuvos radijas ir televizija atgimimo metais*, Vilnius, 2001.

Terleckas A., 1993. - Antanas Terleckas, A. Brazauskas ir M. Burokevičius *Sausio 13-ąją*, Vilnius, 1993.

Vaišnys A., 2020. – Andrius Vaišnys, *Žurnalistikos potvynis: Lietuvos žiniasklaidos sistemos kaita 1986–1990*, Vilnius, 2020.